

Максимова О.О. Методичні засади підготовки майбутніх вихователів ДНЗ до створення ситуації успіху в ігровій діяльності дітей / О.О. Максимова // Митець – культура – виміри часу. Міжнародні наукові читання 2017 в Музеї Бориса Лятошинського в Житомирі : зб. статей / ред.-упор. І.Є. Копоть. – Житомир : Вид. О.О. Євнок, 2017. - С. 246- 255.

E-mail: helen.maks23@ukr.net

О.О. Максимова
(Житомир)

**МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ
ДНЗ ДО СТВОРЕННЯ СИТУАЦІЇ УСПІХУ В ІГРОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ
ДІТЕЙ**

Олена Олександрівна Максимова – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної освіти і педагогічних інновацій Житомирського державного університету імені І.Я. Франка.

У статті з'ясовується зміст поняття «успіх дошкільників у ігровій діяльності», під яким розуміємо відчуття задоволення з приводу отримання і вдалого виконання бажаної ролі у грі, реалізації задуманого сюжету та отримання визнання з боку однолітків через прояв їх бажання вступати у ігрові стосунки з цією дитиною. Також аналізується категорія «ситуація успіху»; розглядаються критерії успішності у грі дітей старшого дошкільного віку. Даються рекомендації з підготовки майбутніх вихователів до створення ситуації успіху в ігровій діяльності їх вихованців, зокрема, пропонується алгоритм її створення.

Ключові слова: успіх в ігровій діяльності, ситуація успіху, критерії успішності дитини в ігровій діяльності, причини неуспішності, алгоритм створення ситуації успіху.

Елена Александровна Максимова

Методические основы подготовки будущих воспитателей к созданию ситуации успеха в игровой деятельности детей

В статье раскрывается содержание понятия «успех дошкольников в

игровой деятельности», под которым понимаем чувство удовлетворения по поводу получения и удачного выполнения желаемой роли в игре, реализации задуманного сюжета и получения признания со стороны сверстников через проявление их желания вступать в игровые отношения с этим ребенком. Также анализируется категория «ситуация успеха»; рассматриваются критерии успешности в игре детей старшего дошкольного возраста. Даются рекомендации по подготовке будущих воспитателей к созданию ситуации успеха в игровой деятельности их воспитанников, в частности, предлагается алгоритм ее создания.

Ключевые слова: успех в игровой деятельности, ситуация успеха, критерии успешности ребенка в игровой деятельности, причины неуспеваемости, алгоритм создания ситуации успеха.

Olena Oleksandrivna Maksimova

Methodical bases of preparation of the future teachers to creation of a situation of success in game activity of children

The article clarifies the meaning of the concept of "the success of preschoolers in gaming activities". It is understood as a sense of satisfaction with the reception and successful implementation of the desired role in the game, the implementation of the intended plot and obtaining recognition from peers through the manifestation of their desire to enter into a gaming relationship with this child. The category of "situation of success" is also analyzed; criteria of success of children of the senior preschool age in game activity are considered. Recommendations for the training of future educators to create a situation of success in the gaming activities of their pupils are prepared, in particular, an algorithm for its creation is proposed.

Key words: success in game activity, situation of success, criteria of child's success in game activity, reasons for failure, algorithm for creating a situation of success.

Вступ

Сучасна педагогіка спрямовує свою увагу на виховання активних, творчих, ініціативних особистостей, які приносять користь своєю діяльністю не тільки собі, а й оточуючим. Відповідно висувуються нові вимоги до реалізації виховного процесу у ДНЗ. У Законах України “Про освіту”, “Про дошкільну освіту”, “Національній доктрині розвитку освіти в Україні”, “Концепції виховання дітей та молоді в національній системі освіти” підкреслюється необхідність створення організаційних, психолого-педагогічних умов для особистісного розвитку й саморозвитку дітей, їх самореалізації відповідно до здібностей, суспільних та власних інтересів, підготовки до самостійної життєдіяльності. Державною національною програмою “Освіта” окреслюється потреба відходу від авторитарної педагогіки й утвердження гуманістичних засад, які дозволять забезпечити розвиток індивідуальних здібностей і талантів особистості.

Аналіз досліджень і публікацій

Науковий доробок сучасних зарубіжних і вітчизняних учених щодо феномена успіху вміщує результати досліджень його змісту (Белкін А., Головаха Є., Мольц М., Тульчинський Г., Шухмін В.), мотивації досягнення, рівня домагань (Аткінсон Д., Бернс Р., Бороздіна Л., Вілюнас В., Джемс У., Реан А., Хекхаузен Х., Якобсон А.), почуттів, що виникають при його досягненні (Ізард К., Кононко О., Кульчицька О., Лук О., Лутошкін А.), створення ситуацій успіху (Белкін А., Волков Б., Глущенко А., Осмолівський А., Ткачук Л.), ролі успіху в формуванні дитячої особистості (Глассер У., Гуськова Т., Єлагіна М., Крупенін А., Рояк А., Холт Д.), підготовки вчителя до виховання успішної гуманної особистості учня (Капська А., Кузь В., Левківський М., Пашенко Д., Хомич Л.). Найбільш розробленими на даний час є питання “правил”, способів досягнення успіху (Девіс Ф., Добротворський І., Іщук І., Карнегі Д., Ксенчук Е., Лободюк Т., Хаббард Л.).

Завданням нашої статті є окреслення сутності ситуації успіху, педагогічних порад щодо її створення та опис підготовки майбутніх вихователів до її забезпечення у ігровій діяльності дошкільників.

Основна частина

В останній час з'явилося багато досліджень, в яких доводиться, що соціальна поведінка людини на багато років визначається способами дошкільного та шкільного виховання та навчання, що, в свою чергу, підтверджує залежність становлення соціально значимих особистісних якостей від організації освітнього процесу, способів міжособистісної взаємодії її учасників. Оскільки ігрова діяльність є провідною у досліджуваному віковому періоді, а комфортність відчуття себе дитиною у ній має вплив на становлення життєвої парадигми, важливо забезпечити періодичне переживання успіху дошкільником у цьому виді діяльності. Такі можливості надає детальне вивчення вихователями і впровадження у практику технології створення ситуації успіху.

Оскільки категорія «успіх» неоднозначна, складна, для глибшого її осягнення розглянемо зміст даного поняття у гуманітарних науках. У філософії успіх тісно пов'язується з оптимістичним світоглядом і розуміється як успіх-подолання, розв'язання людиною чи колективом проблем і протиріч свого життя та широке соціальне визнання результатів діяльності особистості, її справ і вчинків. Соціологічна наука розглядає категорію «життєвий успіх» як комплекс уявлень, сформований на ґрунті суспільних цінностей, стандартів, очікувань та визнання актуальних і потенційних індивідуальних досягнень, які оцінюються суспільством як високі. У психології під успіхом розуміється позитивний результат діяльності, здобуток, реалізація мети, максимальна самореалізація індивіда. Основними ознаками поняття «успіх», що визначені педагогами, є досягнення, які зробила особистість у порівнянні зі своїм учорашнім днем, пізнання і вдосконалення своїх можливостей, розвиток задатків, творчих сил. При

цьому враховується не тільки результат, а й шляхи та методи його досягнення.

Поняття «ситуація успіху» розглядається, як правило, в психолого-педагогічному контексті. Аналіз наукової літератури засвідчив, що «педагогічна ситуація» як поняття широко представлена у багатьох дослідженнях (О.Богданова, В.Данильчук, В.Ільїн, В.Серіков, Л.Спірін та ін.). У більшості з них дана категорія розуміється як сукупність умов і обставин, що створюються як вихователем, так і виникають природнім шляхом у педагогічному процесі. Отже, ситуація успіху - це цілеспрямоване, організоване сполучення умов, за яких створюється можливість досягнути значних результатів у діяльності як окремо взятої особистості, так і колективу в цілому. З педагогічної точки зору - це результат продуманої, підготовленої стратегії, тактики вихователя, сім'ї.

Концептуальну основу технології створення ситуації успіху складають концепції особистісно орієнтованого навчання та виховання (І.Бех, О.Кононко, В.Рибалка, І.Якиманська), діяльнісного підходу (Б.Ананьєв, О.Бодаєв, П.Гальперін, О.Леонт'єв), розвивального навчання (Л.Виготський, Л.Занков, Д.Ельконін, В.Давидов). Найбільш ґрунтовно і всеохоплююче проаналізував ситуацію успіху та надав поради щодо її створення А.Белкін у праці «Ситуація успіху. Як її створити». Вчений підкреслює, що головна мета діяльності вихователя – створити ситуацію успіху для розвитку особистості дитини, дати можливість кожному вихованцю відчувати радість досягнення успіху, усвідомити свої здібності, повірити у власні сили, дати збагнути, що успіх є еквівалентним витраченим зусиллям.

Обґрунтування ситуації успіху як педагогічного засобу, який дозволяє максимально розвинути здібності дитини, її фізичні та духовні сили, знайшло своє відображення у працях В.Пітюкова, Н.Щуркової, які під успіхом розуміють суб'єктивне переживання особистістю задоволення від процесу і результату самостійно виконаної діяльності. Аналізуючи вплив ситуації

успіху на почуттєву сферу дитини, Н. Щуркова зазначає: «Переживаючи ситуацію успіху, дитина відчуває почуття власної гідності, оскільки у визнанні її людських та індивідуальних якостей вона виявляє і те, що стоїть на певному рівні, і те, що вона варта чогось як людина. До того ж, ситуація успіху породжує задоволення життям на даний момент, а це є не що інше, як щастя в одному з його різновидів» [4, с. 110]. Формувати успішну особистість дитини потрібно розпочинати зі створення так званого поля успіху. Технологічними кроками побудови поля успіху, за І.Казаковою, А.Тряпичиною, є: діагностичне дослідження (у яких сферах життєдіяльності дитина може виявити здібності і пережити успіх); аналіз (наскільки значними є можливості дитини, чи вистачає їй поля діяльності); прогноз (хто з дітей має переваги, хто може виявитися в позиції постійної поразки); проектування (вибудовуються ситуації досягнень, нові види діяльності, нові конкурси, виставки, нагороди, церемонії).

Виокремлюючи умови створення ситуації успіху, на перше місце вчені ставлять створення атмосфери схвалення, радості, яка може бути забезпечена за допомогою вербальних та невербальних (мімічних, пластичних) засобів, таких як підбадьорюючі слова, м'які інтонації, коректність та доброзичливість звертань, відкрита поза (А. Лопатін, В. Пітюков, Н. Щуркова). Це допомагає дитині справитися з поставленим перед нею завданням. Зокрема, В. Пітюков пропонує ряд педагогічних прийомів, які доцільно використовувати, створюючи ситуацію успіху: 1) зняття страху перед діяльністю, яку треба виконати, з метою подолання невпевненості у власних силах, у позитивному кінцевому результаті (це вербалізується у наступних фразах: «Для тебе це просто, однак якщо щось не вийде...», «Не помиляється лише той, хто нічого не робить», «Люди вчаться на своїх помилках і знаходять інші способи виконання завдань». Таким чином, педагог дає зрозуміти вихованцю, що від нього не очікують абсолютної досконалості, що він має право на помилку, на іншу спробу, що цінність становлять його дії-намагання виконати завдання); 2) внесення мотиву, що

відбувається, якщо разом з метою та описом передбачуваного результату дитині пояснюється, заради чого чи кого це здійснюється. Соціальна спрямованість діяльності вміщує в собі значний педагогічний зміст, оскільки розкриває перед дитиною значимість її зусиль для інших людей і, навпаки, значення старань та думок цих людей для її розвитку; 3) авансування успішного результату («Маючи такі здібності, як у тебе», «Ти вже неодноразово демонстрував нам, як потрібно долати труднощі», «Ти неодмінно все зробиш правильно, адже в тебе такий гострий розум»), для чого потрібно діагностувати позитивні сильні сторони особистості дитини (міцну пам'ять, спостережливість, уважність, швидкість реакції, розсудливість тощо) та спертися на них; 4) прихована інструкція, яка за своєю сутністю є допомогою дитині, яка ще тільки має навчитися обходитися без допомоги, повністю спиратися на свої сили. Реалізується така прихована допомога шляхом використання натяку, вказівки, побажання («Найкраще почати з ...», «Доцільно звернути увагу на...»); 5) «персональна винятковість»: змістом даного прийому є зазначення важливості зусиль саме цієї дитини у даній діяльності («Тільки ти і міг би», «Тільки тобі я можу довірити»), що покладає відповідальність, мобілізує особистість; 6) педагогічне навіювання, тобто емоційно забарвлений вплив вихователя на свідому та підсвідому сфери дитини, результатом чого є поява стану впевненості, почуття піднесення, бажання діяти тощо; 7) оцінка отриманого завдяки дитячим зусиллям результату, яка, власне, визначатиме, чи відчує дитина радість успіху. При цьому важливо здійснювати не стільки цілісне оцінювання продукту діяльності, скільки деталі, в якій проявилась індивідуальність дитини, наприклад використання незвичного способу, самостійний пошук, гарне оформлення: «Особливо у тебе гарно вийшло...», «Дивує такий фрагмент...».

Керуючись вище викладеним, відтворюємо наступну схему створення ситуації успіху: зняття страху – мотивація діяльності – авансування –

прихована інструкція – персональна винятковість – педагогічне навіювання – висока оцінка деталей отриманого результату.

З метою уникнення неточностей і непорозумінь зупинимося детальніше на понятті «успіх у ігровій діяльності» та на його значенні у дошкільному періоді дитинства.

Гра дає можливість розвивати пізнавальні здібності, мислення пам'ять, увагу, просторову уяву, фантазію, допомагає дитині оволодіти загальноприйнятими у суспільстві формами поведінки, скоректувати небажані особистісні риси тощо. Л.С.Виготський писав, що гра – це джерело розвитку, вона створює зону найближчого розвитку. Дітей не потрібно заставляти гратись, вони це роблять із задоволенням. Гра не є пустою забавою, це зміст життя дитини, її творча діяльність. У грі малюк живе, і сліди цього життя глибше залишаються в ньому, ніж сліди реального життя. В ігровій ситуації дитина здійснює свої бажання, реалізує свої потреби, нейтралізує свої емоційні конфлікти. Важливо навчити дитину не тільки прагнути досягти успіху у грі, однак і вміти переживати невдачі, намагатися подолати перешкоди, щоб отримати бажане.

Оскільки старші дошкільники швидше переживають успіх чи неуспіх почуттями, а не осягають його розумом, то, спираючись на вище розглянуті визначення «успіху», визначаємо поняття «успіх старших дошкільників у ігровій діяльності» як відчуття задоволення з приводу отримання і вдалого виконання бажаної ролі у грі, реалізації задуманого сюжету та отримання визнання з боку однолітків через прояв їх бажання вступати у ігрові стосунки з цією дитиною.

Досягнення успіху дошкільниками у ігровій діяльності вивчала А.Рояк, основними критеріями якого визначила бажання інших дітей гратися з цією дитиною, частоту вступу до спільної гри та тривалість ігрового контакту. Вона дійшла висновку, що успіх у грі є настільки значущим для дитини даного віку, що «його відсутність призводить до зниження найважливіших

утворень особистості – рівня домагань і пов'язаної з ним самооцінки, до спотворення дитячої самосвідомості” [3, с.50].

Аналізуючи причини неуспіху в ігровій діяльності, виникнення конфліктів, небажання дітей гратися з деякими однолітками, А.Рояк серед таких виокремлює: недостатню сформованість ігрових навичок; незнання позитивних способів співробітництва; неадекватне володіння способами співробітництва (як правило, зустрічається у надмірно рухливих, що не вміють керувати своєю поведінкою, дітей, і у повільних дітей, що не вміють розвивати необхідний у грі динамізм діяльності); спотворення мотиваційної основи діяльності (наприклад, егоїстична спрямованість до абсолютного самоствердження у грі); відверта зацікавленість в однолітках не поєднується з потребою у спільній грі, оскільки у дитини переважають потяги до певної неігрової діяльності (наприклад до танців, співів, конструювання, догляду за тваринами тощо), що не співпадає з провідною потребою більшості.

У Базовому компоненті дошкільної освіти в Україні визначено критерії, за якими можна визначити міру компетентності дошкільника у ігровій діяльності, а отже, і успішність старшого дошкільника у згаданій діяльності з точки зору дорослого. Серед них: складність сюжету, його чіткість, наближеність до реального життя, перспективність, логічна завершеність; визначеність ролей, їх узгодженість, типізація та індивідуалізація їх основних характеристик, адекватність ігрових дій ролі; чітке визначення правил гри, дотримання їх дитиною; збалансоване спілкування з товаришами, оптимістичний настрій.

Зупинимось більш детально на останньому критерії. Старші дошкільники об'єднуються для здійснення ігрової діяльності або за вказівкою-порадою дорослого, або на основі власних бажань, ігрових мотивів. За останнього варіанту діти групуються: 1) керуючись бажанням грати саме в певну гру, 2) на основі приятельських взаємин. У першому варіанті імовірнішим є виникнення конфлікту через розподіл ролей, уточнення сюжету та правил гри. У другому випадку до можливих причин

конфлікту додається бажання дітей грати в різні ігри. Для досягнення успіху в ігровій діяльності дошкільнику важливо оволодіти вмінням не допускати конфліктів у взаєминах з іншими дітьми.

Орієнтуючи вихователів на створення ситуацій успіху для вихованців у ігровій діяльності, потрібно проводити з ними системну роботу, яка матиме вплив на їх когнітивну, мотиваційно-ціннісну та діяльнісну сфери. З метою збагачення їх знань щодо сутності успіху, його значення для формування самооцінки, рівня домагань, мотивації досягнення дошкільників, щодо розуміння категорії «успіх в ігровій діяльності», а також щодо технології створення ситуації успіху та досвіду педагогів застосування цієї технології у навчально-виховному процесі дітей доречно проводити лекції, бесіди, пояснення, диспути, спрямовувати самостійний пошук студентів з даної проблематики, заохочуючи їх до виступів з доповідями на семінарах, конференціях, до написання реферативних, курсових та дипломних робіт.

Безумовно, система роботи з підготовки вихователя до створення ситуацій успіху передбачає усвідомлення та прийняття майбутніми спеціалістами дитини як найвищої цінності, за якнайповніше розкриття особистості якої несуть відповідальність не лише батьки, а й вихователі. Дошкільний період є базовим у формуванні дитячої самосвідомості, у сприйнятті себе як успішного чи невдахи. Щоб здійснювати педагогічно виправданий вплив на формування її особистості, потрібно ознайомити студентів з психологічними та фізіологічними особливостями, що мають місце у дошкільному дитинстві, а також озброїти портфоліо методів та методик, які дозволять виявити індивідуальні особливості дітей, адже кожна дитина неповторна, зі своїм характером, задатками, бажаннями, для кожної потрібно дібрати свій особливий метод впливу. Мотивувати майбутніх спеціалістів з дошкільного виховання до створення ситуацій успіху може почуття любові до дітей, бажання якомога якісніше виконувати свою роботу, досягаючи найкращих результатів, тобто розкриваючи потенціал дітей, почуття відповідальності за долю своїх вихованців.

Звісно, кожна дитяча особистість потребуватиме особливого, нестандартного підходу від вихователя, однак творчі уміння не виникають на порожньому місці. Тому вважаємо за потрібне дати майбутнім спеціалістам алгоритм роботи з дітьми зі створення ситуації успіху у ігровій діяльності останніх. Він може мати наступний вигляд:

а) аналітичний етап – формування теоретичної концепції, тобто аналіз особистості дитини, визначення її сильних та слабких сторін, якостей, які потребують корекції, статусу у дитячому колективі;

б) стратегічний етап – визначаються завдання, надається цільова настанова (наприклад, допомогти дитині придумувати цікаві сюжети для ігор, сприймати роль, яку випало грати, як бажану, цікаву, розвивати вміння виконувати правила гри, конструктивно взаємодіяти з однолітками);

в) тактичний – розробляється план дій вихователя щодо реалізації завдань, передбачених стратегічним етапом (як саме, за яких умов здійснюватиметься робота з дитиною, які ситуації успіху потрібно створити, які методи використати);

д) виконавчий – вихователь опрацьовує з дитиною різноманітні сюжети ігор, навчає виконувати ті чи інші ролі, виразно коментувати мовлення дійових персонажів, пояснює, що не так важливо, яку роль ти граєш, як те, наскільки добре і чи з задоволенням ця роль буде виконана, навчає підкорятися правилам гри, терпляче вислуховувати бажання, пропозиції інших, обирати найкраще, найцікавіше;

г) контрольно-підсумковий – на основі аналізу ефективності проведеної роботи, про що свідчитиме зростання бажання інших дітей грати з вихованцем, для якого створювались ситуації успіху, переживання радості, задоволення ним від гри, здійснюється корекція матеріалів з метою отримання удосконалених варіантів.

Висновки

Таким чином, для досягнення успіху в ігровій діяльності старший дошкільник повинен оволодіти вмінням складати зрілий, складний,

реалістичний сюжет, деталізувати та пропонувати його творче розгортання, виконувати правила гри, безконфліктно взаємодіяти з однолітками. Проведення запропонованої спеціальної роботи з майбутніми вихователями, які, як найближче оточення дошкільника, мають безумовний вплив на становлення його успішної особистості, підвищать шанси дитини на успіх.

Джерела та література

1. Казакова Е.И., Тряпицына А.П. Диалог на лестнице успеха. – СПб., 1997. – 158 с.
2. Максимова О.О. Формування успішної особистості шестирічного першокласника: монографія / За ред. проф. М.В.Левківського / Олена Олександрівна Максимова. – Житомир: ЖДУ, 2013. – 195 с.
3. Рояк А.А. Психологический конфликт и особенности индивидуального развития личности ребенка / Науч.-исслед. ин-т дошкольного воспитания АПН СССР. – М.: Педагогика, 1988. – 120 с.
4. Щуркова Н.Е. Практикум по педагогической технологии. – М., 1998. – 249 с.

Розширена анотація

У статті окреслена сутність ситуації успіху, яка розуміється як цілеспрямоване, організоване сполучення умов, за яких створюється можливість досягнути значних результатів у діяльності як окремо взятої особистості, так і колективу в цілому. Визначено поняття «успіх старших дошкільників у ігровій діяльності» як відчуття задоволення з приводу отримання і вдалого виконання бажаної ролі у грі, реалізації задуманого сюжету та отримання визнання з боку однолітків через прояв їх бажання вступати у ігрові стосунки з цією дитиною. Серед критеріїв успішності дітей в ігровій діяльності нами виокремлено: складність сюжету гри, його чіткість, наближеність до реального життя, перспективність, логічна завершеність; визначеність ролей, їх узгодженість, типізація та індивідуалізація їх основних

характеристик, адекватність ігрових дій ролі; чітке визначення правил гри, дотримання їх дитиною; збалансоване спілкування з товаришами, оптимістичний настрій.

Пропонуються педагогічні прийоми, використання яких оптимізує досягнення успіху (зняття страху перед діяльністю, яку треба виконати, авансування успішного результату, «персональна винятковість», прихована інструкція, оцінка отриманого завдяки дитячим зусиллям результату). Проаналізовані причини неуспіху в ігровій діяльності, виникнення конфліктів, небажання дітей гратися з деякими однолітками. Серед них: недостатня сформованість ігрових навичок; незнання позитивних способів співробітництва; неадекватне володіння способами співробітництва; спотворення мотиваційної основи діяльності; відверта зацікавленість в однолітках не поєднується з потребою у спільній грі, оскільки у дитини переважають потяги до певної неігрової діяльності, що не співпадає з провідною потребою більшості.

Розроблено алгоритм роботи з дітьми зі створення ситуації успіху у ігровій діяльності останніх, який включає: аналітичний етап, стратегічний, тактичний, виконавчий, контрольний-підсумковий.

Максимова О.О. Виховання міжособистісної толерантності у дітей засобами казок В.Сухомлинського/ О.О.Максимова // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка : науковий журнал. Педагогічні науки. - Житомир : Вид-во Житомирського держ. ун-ту імені І.Франка, 2017. – Вип. 5 (91). – С. 62 – 66. (всього 172 с.)

E-mail: helen.maks23@ukr.net

УДК 371.011 (07)а

О.О. Максимова,
кандидат педагогічних наук, доцент
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)
helen.maks23@ukr.net
ORCID: 0000-0003-1590-4339

Виховання міжособистісної толерантності у дітей засобами казок В. Сухомлинського

Стаття присвячена проблемі морального виховання, зокрема такому її аспекту, як толерантність. Аналізується змістова наповнюваність означеної категорії, під якою розуміється властивість особистості, що проявляється у здатності до поваги, розуміння, визнання та прийняття іншої людини, у ціннісному ставленні до багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження людини і способів прояву індивідуальності. Розкривається виховний потенціал казки у формуванні основ світогляду та поведінки дитини. Аналізується зміст казок В. Сухомлинського з точки зору їх впливу на формування ознак толерантної особистості.

Ключові слова: моральне виховання, толерантність, терпимість, повага прав іншого, визнання суб'єктності іншого, казка.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. Проблема морального виховання у сьогоденні стоїть особливо гостро, оскільки розмаїття цінностей, часте переважає матеріального над духовним нівелюють неписані закони моралі, підштовхуючи людей до асоціальних дій заради власної вигоди. Іноді нерозуміння іншого, заперечення його прав на свободу, насаджування своєї позиції призводить до фатальних наслідків, втягуючи у криваві війни держави, народи. Наразі виховання терпимої позиції до інакшості оточуючих та поцінування життя і здоров'я як свого, так і будь-якого представника роду людського, веде до збереження миру на Землі та рівноваги і спокою всередині власного «Я». Таким чином, толерантність як особистісна риса набуває питомої ваги і стає бажаною для всіх.

Аналіз основних досліджень і публікацій із зазначеної проблеми. Останнім часом дана проблема розглядалась багатьма вченими. Зокрема, як основну цінність суспільства толерантність розглядали А. Асмолов, І. Бех, Є. Головаха, Є. Зеленов, І. Зязюн, В. Пухляк, Г. Солдатова, Л. Хоружа. Історичний контекст розвитку проблеми толерантності відображено у працях вітчизняних і зарубіжних науковців (П. Бейль, І. Вишенський, Ф.-М. Вольтер, К.-А. Гельвецій, І. Гізель, М. Грушевський, М. Драгоманов, В. Липинський, Дж. Локк, Дж. Мілль, Ш.-Л де Монтеск'є, Т. Мор). Теоретико-методологічному обґрунтуванню поняття «толерантність» присвячені дослідження філософів (Л. Буєва, О. Грива, Ю. Іщенко, Є. Касьянова, М. Конш, О. Садохін, Л. Скворцов, В. Соловйов, А. Шопенгауер), політологів та правознавців (М. Гаджимірзаєв, М. Гулієв, Є. Маркова, М. Монастирська, О. Стогова, Г. Олінченко, В. Ханстантинов), етнополітологів та етнографів (К. Леві-Стросс, Г. Рамазан), соціологів (Є. Головаха, Л. Дробіжева, Л. Завірюха, Р. Інглхарт, В. Лекторський, М. Шимановський), психологів (О. Асмолов, І. Бех, Н. Буравльова, Г. Бюзелева, Г. Олпорт, Е. Фром, Г. Шелемова), педагогів (О. Безкоровайна, Б. Гершунський, В. Глебкін, Є. Зеленов, Е. Музенітова, Є. Степанов).

Окреслення невирішених питань, порушених у статті. Попри значний

інтерес науковців до проблеми толерантності у наш час, їх увага не зосереджувалась на можливостях авторських казок В. Сухомлинського як засобу формування толерантної особистості.

Формулювання завдань статті. Завданням нашої статті є аналіз доробку видатного вченого В. Сухомлинського у вигляді казок з точки зору його використання як засобу виховання міжособистісної толерантності у дітей.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Спершу з'ясуємо змістову наповнюваність категорії «толерантність». Складність цієї дефініції полягає в багатьох відтінках її значення, які обумовлені національними особливостями різних народів, їх історичним минулим. Історично поняття «толерантність» бере свій початок з епохи релігійних воєн і виражає компроміс, на який повинні були піти католики та протестанти після того, як стало зрозуміло, що жодна сторона не отримає остаточної повної перемоги. У вікіпедії толерантність (від лат. *tolerantia* – терпіння) означається як ослаблення чи відсутність можливості реакції на який-небудь несприятливий фактор в результаті зниження чутливості до його впливу. Також відмічається, що на індивідуальному рівні – це здатність сприймати без агресії думки, які відрізняються від власних, особливості поведінки та способу життя інших. Тут же зустрічаємо міркування, що терпимість до чужого способу життя, поведінки, звичаїв, почуттів, ідей, вірувань є умовою стабільності та єдності суспільств, особливо тих, які не є гомогенними ні у релігійному, ні в етнічному, ні в інших соціальних вимірах.

Толерантність віддзеркалює інтуїтивне сприйняття єдності людства, взаємозалежності всіх від кожного і навпаки, і складається з поваги прав іншого, в тому числі права бути іншим, а також в утриманні від скоєння шкоди, оскільки шкода, що завдається іншому, є шкодою для всіх і для самого себе (ця ідея яскраво змальована у давньоассірійській легенді «Ассірійський цар Асархадон»). В ідеалі, толерантність захищає свободу кожного, забезпечуючи право діяти в межах не забороненого, водночас позначаючи межі, за якими починається свобода інших. В основі толерантного ставлення лежить визнання суб'єктності іншого, свободи вибору та права на реалізацію власних інтересів.

Отже, толерантність передбачає повагу і визнання рівності, відмову від домінування та насилля, визнання багатогранності людської культури, норм, вірувань; відмову від зведення цього розмаїття до однаковості чи переваги якоїсь однієї точки зору. Кожна особистість має право на свою думку, свої цінності, свої інтереси, які повинна відстоювати і захищати, але при цьому з повагою ставитись до позицій та цінностей інших. Резюмуючи різні підходи до визначення суті категорії «толерантність», означаємо її як властивість особистості, що проявляється в здатності до поваги, розуміння, визнання та прийняття іншої людини, її позиції щодо соціальних, політичних, релігійних тощо поглядів, у ціннісному ставленні до багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження людини і способів прояву індивідуальності.

Виховуючи толерантність у підростаючого покоління, доречно звернутись до такого могутнього засобу, як казка. Загалом вона має величезний виховний потенціал, є гарним помічником у формуванні основ спілкування і поведінки. Казка розвиває дитячу особистість, особливо мовлення та уяву, знімає страхи і тривоги. Вона ненав'язливо і доступно розкриває перед малечою мораль нашого суспільства, вводить у світ взаємин і ставлень до однолітків, до молодших та старших людей, формує систему цінностей. З казкових героїв діти беруть приклад, їх хочуть наслідувати, обирають ідеалом, на який прагнуть бути схожим. Казка дітям набагато цікавіша і дієвіша за нудні промови і повчання дорослих. Безсумнівна користь від казки і в позитивних емоціях малюка, який її слухає. Казка часто стає реальним сценарієм у житті людини, і не тільки в дитячі роки, а і у дорослому житті. Під її впливом формуються лінії поведінки в реальному світі.

В.О. Сухомлинський був серед дітей щодня. Він жив їх життям, переживав разом з ними приємні і болісні моменти їх долі, бачив жагу знань в очах, будив допитливість, підштовхував до мрій. Добре вивчивши дитячу душу, педагог знав, чим зацікавити, як пояснити, як навчити правильно себе поводити. Наймогутнішим засобом вважав казку, писав їх сам, стимулював до написання учнів, вимагав і від свого педагогічного колективу творчого казкоскладання.

Матеріалом для казки виступала навколишня дійсність. Гостра спостережливість педагога і уміння помічати дрібнички давали поштовх творчому початку нових і нових казок. Кожна з них розширювала світогляд дітей, вчила добру і милосердю, викликала особливе, уважне ставлення до природи, жагу до знань, змушувала замислитись. Моральність педагога через казку передавалась і дітям. Ненав'язливо, у цікавій формі формувалася моральний світогляд і ціннісна сфера малюків.

Потенціал дитячої казки, написаної В.О. Сухомлинським, використовується вихователями, вчителями у сьогоденні. Надзвичайно багатий матеріал можна знайти і щодо формування засад міжособистісної толерантності у дітей. Проаналізуємо деякі казки великого педагога. «Добре слово» розкриває могутність і чарівну силу слова. Смачні наїдки і гостинці, вітаміни і корисні продукти, які приносили хворій дівчинці родичі, не допомагали. А лагідне слово зробило диво, змусило хворобу відступити, підняло її на ноги. Немає нічого, щоб коштувало так дешево і цінувалось так дорого, як добре слово. «Соловей і Жук» демонструє рівноцінність і право на життя усього живого на Землі. Відповідно і навчає дітей ставитись уважно і шанобливо до іншого. Соловей, який вважав себе кращим за Жука, а свій спів чарівним, нетерпляче поставився до гудіння жука. А Жук дав йому мудру відповідь про свою необхідність. Звернулись до дівчинки, яка підтвердила особливість і самоцінність кожного з них. Казка навчає терпляче і з розумінням сприймати іншого, проявляючи повагу і визнаючи його право на життя.

Казка «Дідусь і смерть» навчає дітей чинити добро для людей, залишати по собі добрі справи. Смерть (як уособлення зла), яка прийшла за Дідусем,

подарувала йому три дні життя, які він попросив. Та й цікаво їй стало, що ж за ці дні зробить Дідусь. А він почав садити дерева, щоб людям добро зробити. Злякалась того Смерть та й втекла від Дідуса. Отже, доля повертається до тих, хто робить гарні справи не задля своєї вигоди чи очікуючи винагороди, а безкорисно. Добро і толерантність – як два боки однієї медалі.

Глибока думка потреби Людини в іншому закладена у казці «Дівчинка і Ромашка». Ромашка була обдурена каменем, який їй пообіцяв захист від вітру, дощу, спеки і холоду, коли вона була маленьким насіннячком і шукала тепле місце. Але як тільки з'явилось у Квітки власне бажання і потреба побачити сонечко, камінь її майже розчавив. Бажання бачити тільки себе і володарювати над Ромашкою ледь не знищило квітку. Врятувала Дівчинка. І Ромашка попросилася належати їй. Сама по собі квітка бути не могла. Вона наводила Дівчинці приклади того, що кожна квітка комусь належить. Наодинці вона б померла від туги. Так і в людей: життя приносить насолоду, якщо живеш задля когось, а не тільки для себе. Весело і щасливо тоді, коли поруч з тобою той, хто бажає тобі добра, намагається зробити для тебе приємність, потурбуватися. Тоді і віддати хочеться сторицею. Але так чинити може тільки той, хто поважає іншого, не ставить себе на вищий щабель, а зважає на потреби і почуття тих, хто поруч.

Байдужість засуджується у казці «Байдужий пеньок». Головний герой – пеньок – був старим, мохом обрісшим, тільки грівся собі на сонечку, очі замруживши. Ніщо його вже не хвилювало, не засмучувало і не робило радісним. Пропозицію дружити Пеньок прийняв і від Їжака, і від Гадюки. А коли вони зчепились між собою, то Пеньок не втрутився, не допоміг. І навіть дізнавшись про наслідки сутички (загибель Гадюки, з якою погодився дружити), ніяк не відреагував, закрив очі та й далі грівся на сонечку. Байдужий не може бути товаришем. Тільки той, в кого багата палітра почуттів, може забути про себе заради іншого, простягнути руку помічі, розрадити і пожаліти.

Зворушує душу казка «А серце тобі нічого не наказало?» У Андрійка в сім'ї сталась біда: татко занедужав, та у поклали його до лікарні. Материні заплакані очі ніяк не здивували сина. Вона, бачачи нечутливість Андрійка, сказала йому про горе. А Андрійко у відповідь не висловив ні хвилювання за батька, ні занепокоєння, ні співчуття. Він турбувався про свій завтрашній похід до лісу з класом. Боляче матері було дивитись на черствість сина. Якщо вже рідний батько байдужий своєму синові, то що казати і про інших. Не виросте з такого хлопчика гарної Людини. Не зможе він побачити нікого, крім себе. А такі люди нікому не милі.

Протилежні Андрійкові постаті змальовані у казці «Бабусин борщ». Дві онучки приїхали до старенької бабусі на гостини. Радо вона частувала їх городиною. Та дівчаткам хотілося спробувати бабусиною борщу. Бабуся швиденько взялась за справу, наварила смачного борщику, та тільки біда зі старістю прийшла: забувати стала, то й посолила двічі. Та ще й на стіл солонку поставила, попередивши дівчаток, що не пам'ятає, чи посолила

страву. Дівчата радо взяли за борщ, а він солоний-пресолоний. Та образати бабусю, яка для них так старалась, не хотіли. Тому й вигляду не подали. Все з'їли й похвалили. Дівчата поцінювали старання бабусі, її бажання їм догодити, і з розумінням поставились до її віку та забудькуватості. Не образили бабусю люблячі онучки. Ця ж ідея покладена педагогом і у казку «Чому мама так хвалить». Тільки у ній уже, навпаки, зображене толерантне і любляче ставлення матусі до своєї донечки, яка хотіла порадувати свою неньку, що прийде з роботи стомлена і голодна, а тому наварила борщу, хоч мама про це і не просила. Та тільки біда – борщ у маленької шестирічної Людмили вийшов несмачний. Спробувала його дівчинка і засмутилась. А мама прийшла з роботи, з'їла всю тарілку і так хвалила донечку! Іноді потрібно оцінювати не результат, а мотив, який підштовхнув дитину до діяльності. І заохочувати добрі наміри та вчинки.

Про силу усмішки розповідає однойменна казка. Іноді і слів не потрібно, досить лише погляду та виразу обличчя, щоб вплинути на настрій іншого, його стан і почуття. Дівчинка йшла полем у погожий день. Їй все подобалось, і все звеселяло. Та раптом побачила похмурого і злого дідуся, який ішов назустріч. Спробувала його «заразити» своєю посмішкою, але невдало. І наповнилося дитяче серце страхом та сумом, і все навкруги здалося сірим, безбарвним. Врятувала від цього стану старенька бабуся, яка трапилася на шляху. Боязко подивилася на неї життєрадісна дівчинка, і побачила жаданий лагідний погляд і усмішку. Так легко подарувати радість ближньому, і нічого це не варто. Застерігає казка від нав'язування своїх поганих почуттів, настрою комусь. Думай про оточуючих – посміхайся.

Навчає толерантному ставленню казка «Горбатенька дівчинка». До класу директор привів нову ученицю. Була вона калікою. Діти бувають часто жорстокими. Тому застиг учитель перед учнями, благаючи їх лише очима не виявити до горбатенької дівчинки чи то подиву, чи то насмішки. Та клас витримав екзамен на гідність. Привітне ставлення і лише цікавість як до нової учениці прокотилися класом. Усі люди різні. І ставитись до іншого з розумінням, на рівних, без образ за його особливість чи відмінність навчити буває нелегко.

Вчить ставитися по-доброму до людей з особливими потребами і казка «Як Сергійко навчився жаліти». Хлопчик грався біля ставка і зустрів там сліпу дівчинку, яка слухала шум хвильок. Сергійка так здивувало нещастя дівчинки, що він весь день про це думав. А вночі прокинувся від вітру і дощу, який стукав у шибки. Було темно і страшно. І знову хлопчик подумав про сліпу дівчинку, адже живе вона у суцільній темряві постійно. Як же їй має бути страшно. Так шкода стало дівчинку! Серце хлопчика стискав жаль. І подумав Сергійко, що завтра знову піде до ставка, щоб побачитись з дівчинкою, тільки вже не буде дивуватись, а пожаліє її.

Казка «Розділена радість» виховує у дітей уміння увійти у світ почуттів іншого, його переживань і психічних станів. У Катрусі сталась велика радість: її татко після трьох операцій і року хвороби нарешті видужав. І понесла дівчинка своє щастя до друзів, подружок. Але ніхто з них не зміг

зрозуміти Катрусиного захвату, ніхто не хотів розділити з нею щастя. І весела посмішка змінилася сльозами розчарування. І лише однокласник Костя нарешті зумів порадіти разом із дівчинкою. Його душа виявилась спроможною зрозуміти і розділити щастя Катрусі. І знову засяяли очі дівчинки, і радість теплом розлилась по всьому тілу.

Ряд казок В.О.Сухомлинський присвятив повчанню дітей правильно ставитись до членів своєї родини. «Образливе слово» розповідає про хлопчика, який згарячу сказав своїй матусі погане слово. І мучила його совість за той вчинок. Виріс хлопчик. Та й настав час йому їхати в далекі краї. Просить син вибачення у матері за те слово. Материнська душа любляча прощає все, але сльози давньої образи і душевного болю покотилися по щоках матері. Не може забути мама тих слів. Душевний біль іноді гірше фізичного.

Пробуджує тепло в душі казка «Найгарніша мама». Немає нікого милішого і красивішого ні в людини, ні у тварини від рідної неньки. Випало маленьке совеня з гнізда та й не мого віднайти свого гніздечка. Зібрались пташки біля нього і стали розпитувати. А совеня й відповідає, що його мама – найгарніша, схожа на нього. Стали пташки сміятись і глузувати. А совеня захищає свою матусю, відстоює думку, що вона – найкраща. На той крик прилетіла сова і побачила своє дитинча. Взяла його за лапку та й повела додому. А совеня уважно дивилося на маму і знало, що вона – найгарніша.

А казка «Іменинний обід» наскрізь просякнута ідеєю виховання толерантного ставлення у дітей до старшого покоління. Дівчинка Ніна засоромилася своєї бабусі, у якої руки тремтіли, і на свій День народження попросила, щоб мама не садила бабусю за стіл, адже прийдуть подруги і побачать тремтячі руки бабусі. Мама вчинила мудро: вона зняла білу святкову скатертину і сказала, що святкового обіду не буде, тому що бабуся захворіла. Так з дитячих років закладається повага і терпимість до старості, адже це неодмінно чекає на кожного, якщо пощастить дожити. Старість не повинна викликати сорому. Матуся побажала доньці бути справжньою людиною!

Продовжує ідею поважного ставлення до старості казка «Комірчина для дідуся». Не по-людськи повів себе тато Юрка, вирішивши старенького хворого дідуся переселити з хати в комірчину. І незіпсована душа маленького хлопчика відгукнулася на таку несправедливість. Пішов копати він землянку на майбутнє для своїх батьків, провівши паралель: як батьки ставляться до своїх батьків, так і їх діти в майбутньому вчинять із ними.

Висновки та перспективи подальшого дослідження проблеми. Таким чином, казка в руках умілого педагога може направити на правильний шлях дитячу душу, свідомість, визначити її ставлення до оточуючих, виховати толерантною, дбайливою і чуйною. Результатом виховання дітей засобом казки є такі цінні особистісні якості, як повага до іншого, вміння зважати на його думку, доброта, емпатійність, бажання допомогти іншому. Подальші напрямки дослідження з даної проблематики вбачаємо у розкритті інструментарію роботи вихователя з прищеплення міжособистісної

толерантності дітям; наступності з формування толерантної особистості дошкільника та молодшого школяра; спільної роботи педагога з батьками з навчання толерантному ставленню дитини до ближнього.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Казки Василя Сухомлинського [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://derevo-kazok.com.ua/category/tales/avtor-ukr/казки-василя-сухомлинського>.
2. Максимова О.О. Ідея толерантності у гуманітарних науках / О.О. Максимова // Наукові записки: [збірник наукових статей] / М-во освіти і науки України; Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова; укл.: Л.Л. Макаренко. - К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014.- Вип. 122. – С. 116 – 123.
3. Сухомлинський В.О. Я розповім вам казку... Філософія для дітей / Василь Сухомлинський ; уклад. Сухомлинська О.В. – Х. : ВД «Школа», 2016. – 576 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Kazky Vasylya Sukhomlyns'koho [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://derevo-kazok.com.ua/category/tales/avtor-ukr/kazky-vasylya-sukhomlyns'koho>.
2. **Maksimova O.O. Ideya tolerantnosti u gumanitarnih naukah** [The idea of tolerance in Humanities] / **O.O. Maksimova // Naukovi zapiski: [zbirnik naukovih statey]** / M-vo osviti i nauki Ukrayini; Nats. ped. un-t imeni M.P. Dragomanova; ukl.: L.L. Makarenko. - K.: Vid-vo NPU imeni M.P. Dragomanova, 2014.- Vip. 122. – S. 116 – 123.
3. **Suhomlinskiy V.O. Ya rozpovim vam kazku... Filosofiya dlya ditey** [I'll tell you a story... Philosophy for children] / **Vasil Suhomlinskiy ; uklad. Suhomlinska O.V.** – H. : VD «Shkola», 2016. – 576 s.

Максимова Е.А. Воспитание межличностной толерантности у детей средствами сказок В. Сухомлинского

Статья посвящена проблеме нравственного воспитания, в частности такому ее аспекту, как толерантность. Анализируется содержательная наполняемость обозначенной категории, под которой понимается свойство личности, проявляющееся в способности к уважению, пониманию, признанию и принятию другого человека, в ценностном отношении к богатому многообразию культур нашего мира, форм самовыражения человека и способов проявления индивидуальности. Раскрывается воспитательный потенциал сказки в формировании основ мировоззрения и поведения ребенка. Анализируется содержание сказок В. Сухомлинского с точки зрения их влияния на формирование признаков толерантной личности.

***Ключевые слова:** нравственное воспитание, толерантность, терпимость, уважение прав другого, признание субъектности другого, сказка.*

Maksimova O.O. Children's education of interpersonal tolerance by Sukhomlinsky's tales

Research deals with finding the best ways to form a tolerant child. The author's tale of V. Sukhomlynsky is analysed from this point of view; especially its potential for moral education in general and tolerance as its aspect in particular. Scientific methods of analysis, synthesis, comparison, abstraction were used to select stories, the material of which is appropriate to form tolerance as a personal quality of kids. Speaking about tolerance we mean individual quality, which is shown in the ability to respect, understand, and accept the thoughts and ideas of the other person in social, political, religious spheres; in his tolerant attitude to the rich cultural diversity of our world, forms of self-expression and ways of manifestation of personality.

Unobtrusively, in an interesting form, a tale creates moral outlook and value sphere of babies. An extremely rich material can be found about forming the foundations of interpersonal tolerance in children. Thus, V. Sukhomlynsk's fairy tale "Good Word" discovers the might and the magic power of words. The tale "Grandpa and death" teaches children to do good for people to leave a good memory helping everybody. A deep thought that a human needs each other is shown in the tale "The Girl and a Daisy." Indifference is condemned in the tales "Indifferent stump" and "Has your heart ordered you nothing?". Tales "Mother's soup" and "Why mother praises so much" teach to value not only results of the work, but also attached diligence, motivation, desire to please somebody, the ability to understand the age difference of people. The tale "A Humpback girl" educates in humans a tolerant attitude, an ability to understand, to be equal, not to hurt anybody for his difference. A Fairy tale "As Sergei learnt to regret" teaches to treat people with disabilities very kindly.

A fairy tale has a huge educational potential. It broadens the outlook of children, teaches kindness and mercy, a special and careful attention to nature, thirst for knowledge, makes people think.

Key words: *moral education, tolerance, respect for the rights of the others, the recognition of subjectivity of others, tale.*